

Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları

AYKUT KANSU

19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da muhafazakâr düşüncenin yeni bir dalı olarak gelişen ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında küçümsenmeyecek bir siyasal etkinliğe ulaşan korporatizm, Kemalist rejimin kurucu kadroları ve politikaları için güçlü bir ilham kaynağı olmuştur. Korporatizm, siyasal ideolojiye yansımaları yanında, genellikle 'devletçilik' olarak kodlanagelen ekonomi-politika uygulamalarının asıl saiki olarak kendini göstermiştir.

KAPITALİZME MUHAFAZAKÂR TEPKİLER VE KORPORATİZM

18. yüzyıl sonunda gerçekleşen iki devrim 19. yüzyıl boyunca dünyadaki ekonomik, sosyal ve siyasal yapıları çok hızlı bir şekilde değiştirdi. Önce İngiltere'deki Sanayi Devrimi, ardından da Fransız Devrimi geleneksel toplum düzenini temelinden sarstı. 19. yüzyıl boyunca baskın olan liberalizmin simgesel başlangıç noktaları olarak kabul edeceğimiz bu devrimler sonucu hem ekonomik hem de siyasal yapıdaki dönüşümler toplumları geleneksel bağlarından koparma noktasına geldi. Böylesi hızlı ve köklü bir değişimin toplumlarda tedirginlik yaratmaması mümkün değildi. 'Eski Düzen' olarak tanımlanabilecek devrim öncesi toplumsal ilişki-

leri ayakta tutan birçok yapı gerçekleşen bu devrimlerle sarsılmış ve önemli bir bölümü yıkılmıştı. Ancak, yeni oluşumların yarattığı tedirginlik, bir taraftan ortaya çıkan sorunlara yeni çözümler önerilerini gündeme getirirken diğer taraftan dönüşüme tepki duyanlarca eski yöntemlere dönüşmesi ve geçmişin yeniden ihya edilmesi yönünde 'yeni' fikirler üretilmesine neden oldu (Landauer, 1983).

19. yüzyılın başlarında doğrudan karşı devrimci diye adlandırabileceğimiz dünya görüşü yüzyılın sonlarına doğru artık eski etkinliğini ve inanılabilirliğini yitirmeye başladı. Liberal dünya görüşünün ve bunun çelişkilerini liberalizmi dönüştürerek aşmaya çalışan Marksist düşüncenin karşısında yer alan erken 19. yüzyıl karşı devrimci düşüncesi artık dönüşmüş olan yeni dünyayı kavramayı reddettiği için yüzyıl sonuna kadar pek bir varlık gösteremedi. Liberalizmden oldukça etkilenmiş olan 19. yüzyıl tutucu düşüncesi de artık geçmişe dönüşü değil, zaten dönüşmüş olanın daha fazla değişmesine izin vermeden verili düzeni muhafaza altına almayı savunmaktaydı. Böylece, ılımlı tutuculuğun yerleşik liberal düzene köklü bir eleştiri getirmesi olasılığı ortadan kalkmıştı.

Köklü eleştiri en tutarlı biçimde Marksist dünya görüşü tarafından geliştirilmiş

ve kapitalist toplumsal düzenin aşılması yönündeki siyasal çabalar ve örgütlenmeler bu görüş çevresinde toplanmıştı. Kapitalizm karşıtı bu söylemden etkilenen ve ona yüzeysel düzeyde oldukça benzeyen başka bir söylem de 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da şekillenmeye başladı. Marksist ve sosyalist düşünceye taban tabana zıt olmasına rağmen, 'korporatist' olarak nitelenen bu akımın adı değişik ülke ve zamanlarda 'Hıristiyan sosyalizmi' ve 'devlet sosyalizmi' olarak anılmış ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde 'milliyetçi sosyalizm' olarak zirve noktasına ulaşmıştır (Mises, 1981). Bu, kapitalizm ve sosyalizm dışında bir 'üçüncü yol' projesiydi.

Ekonomik düzlemde kapitalizme ve kapitalizmin getirdiği tüm ilişkiler ağına, siyasal ve toplumsal düzlemde de özgürleşmeye ve bireyselleşmeye temelden karşı olan korporatizm aslında dinî ideolojinin, egemen olduğu ve gerekçeyle desteklediği Ortaçağ toplumsal düzeninin yeni -yani, kapitalist- koşullar altında ihyası projesi olarak okunabilir. Gerek ekonomide ve siyasette, gerekse de toplumsal ilişkilerde bireyleri kontrol altına almayı ve insanların bireyselleşmelerinin önüne geçmek amacıyla onları yaşadıkları cemaatlerde zorunlu olarak katılmaları gereken kurumlar içinde tutmayı hedefleyen bir toplum projesi olarak korporatizm 19. yüzyılın son çeyreğinde Kıta Avrupasında ciddi bir biçimde tartışılır oldu (Coker, 1910). Özellikle Almanya ve Fransa'daki akademik çevrelerde itibar gören bu radikal muhafazakâr görüş Almanya gibi Bismarck yönetimi altında merkezileşen bir ülkede neredeyse devlet politikası olarak uygulamaya konuldu.¹ Fransa'da ise, korporatizmin daha yumuşak bir şekli olan 'dayanışmacılık' (*solidarizm*) bu ülkenin 'resmî' politikası olarak Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde uygulandı.²

'Eski Düzen'in ihyası projesinde, loncaların ekonomik açıdan güçlendirilmesi ve

bunlara siyasî sistemde ağırlıklı roller verme arayışları, önemli yer tutmaktaydı. Kapitalist toplum öncesinin kurumu olan loncalar durağan bir ekonominin ve kontrollü bir üretimin en önemli unsurunu oluşturmaktaydı. Uсталık-çıraklık ilişkilerinin ve hiyerarşisinin egemen olduğu, istihdamı, üretimi, işçilik ücretlerini ve satış fiyatlarını denetim altında tutan bir kurum olan lonca sistemi kapitalist üretim metotlarına ters bir mantıkla çalışmaktaydı. Serbest piyasa koşullarına taban tabana zıt olan bu sistem 18. yüzyılda kapitalist ilişkilerin gelişmesi ile bir kenara itilmiş, ekonomik ve toplumsal işlevlerini yitirmiş, yavaş yavaş ortadan kalkmakta olan bir sistemdi.

Loncaların yeniden ihyası projesinin alternatif bir ekonomik model arayışında nasıl bir yere oturduğunu anlamak için, kapitalist ilişkilerin 19. yüzyıl başından itibaren hızlı bir şekilde gelişmesi ve toplumsal yapının her alanına nüfuz etmesi ile gerçekleşen dönüşümden rahatsızlık duyanların tepkisini çözümlemek gerekir. Bu tepkinin muhafazakâr kanadında yer alanlar kapitalizmin, 'Eski Düzen'de var olduğu iddia edilen kendi içinde çelişkisiz ve sorunsuz sağlam toplumsal yapıyı çökerttiğinden şikayet etmeye başladılar. Kapitalizm insanları bireyselleştiriyor ve kişilerin birbirlerine karşı olan sorumluluklarını yalnızca bireyler arasında akdedilen basit bir kontrata indiriyordu. Yalnızca yeni bir ekonomik ilişkiler ağı olarak bakıldığında, kapitalizm, artık insanları birbirlerine bağlayan tek bağ olarak parayı bırakmış görünüyordu. 19. yüzyılın en önemli karşı devrimci kuramcılarından biri olan Le Play'in sürekli dile getirdiği gibi, artık yeni düzendeki fabrika patronu, serbest pazar ilişkileri içinde, 'Eski Düzen'in ekonomik bakımdan baskın olan aristokrat sınıfı gibi kendisine bağlı insanlara istediği şekilde hükmedemiyor, onların hayatlarını sürekli denetim altında tutamıyordu. Onla-

rı himaye edecek ekonomi dışı ilişkiler ağı da yok olmuştu. Bu durumda, baskın sınıfın ezilen sınıf üzerindeki etkisi artık eskisi kadar güçlü olamıyordu (Elwitt, 1974; Elwitt, 1986).

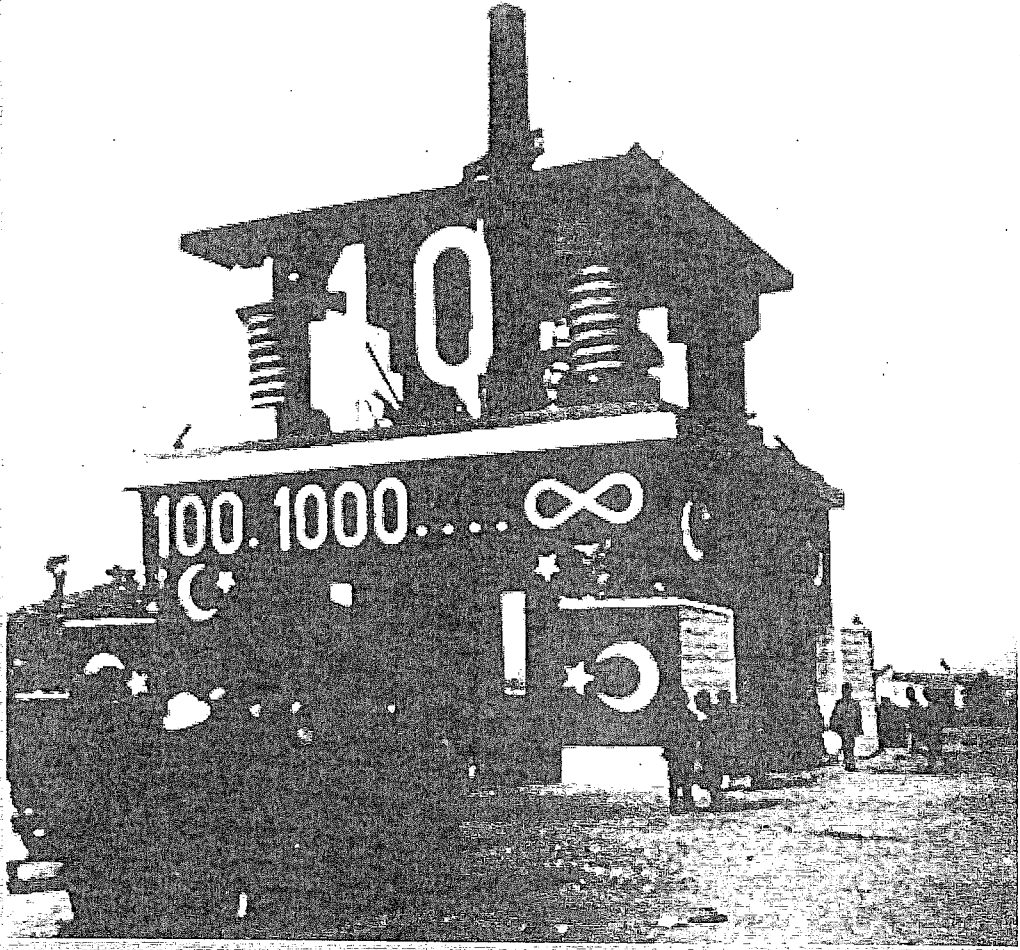
Muhafazakârların iddiasına göre, kapitalist sistemle birlikte ortaya çıkan bireyselleşme olgusu yüzünden artık hiç kimse başkasına karşı sorumlu olmadığından herkes kendi çıkarını önplanda tutuyor, kendi çıkarı doğrultusunda eskiden olmadığı kadar hareketli bir yaşantıya sahip oluyordu. Feodal yükümlülüklerin tasfiye olup veya gevşeyip insanların özgürleşmesiyle, kırsal ekonomide geçimlerini sağlayamayanlar bu hayatı terk ederek fabrikaların bulunduğu yerlere göç ediyorlardı. Ucuz işgücüyle beslenen bu fabrikalar gün geçtikçe sayıca artıyor, ölçekleri büyüyor ve 'işçi sınıfı' olarak adlandırılan yeni bir sınıf ortaya çıkıyordu. 19. yüzyıl boyunca 'Toplumsal Sorun' olarak nitelenecek olan, bu kitlesel işçi sınıfının doğuşu, muhafazakârların önemli bir tedirginlik kaynağıydı. Çünkü, köylü sınıfından farklı olarak, bu yeni sınıf patronları tarafından kolayca denetlenemiyordu; onları patronlarına bağlayan tek bağ iş kontratıydı.

Kapitalistleşmeyle birlikte ortaya çıkan bir diğer sorun da mülklü ile mülksüz sınıflar arasındaki gelir uçurumunun çok hızlı bir şekilde derinleşmeye başlamasıydı. Bu sorun, yüzeysel açıdan bakıldığında sosyalist söyleme benzeyen bir söylemle, aşırı muhafazakârlar tarafından işlenmekteydi. Fransa'da, ileride faşizmin fikir babalarından biri olarak anılacak olan Proudhon, 19. yüzyıl ortasında mülklü sınıfı, haksız kazanç sağladığı gerekçesiyle, hırsız çetesi olarak niteleyecekti.³ Aşırı muhafazakâr radikaller açısından, kapitalizmin, toplum içindeki gelir dağılımını bozduğu ve toplumun mülklü ve mülksüz sınıfları arasındaki uçurumu derinleştirdiği için lanetlenmesi ve terk edilmesi, tamamen yok edilemi-

yorsa, hiç olmazsa denetlenmesi ve gelişiminin önüne set çekilmesi gerekiyordu.

Kapitalist toplumdaki bireyselleşme ve bireyler arasındaki gelir dengesinin aşırı bozulması, muhafazakârların bakış açısından, toplumsal yapıyı ciddi bir biçimde bozmaktaydı. 'Eski Düzen'deki toplumsal yapı cemaat şeklinde örgütlenmişti. Bu da, insanların bireyselleşmesine fırsat tanınmadığı, toplumun çok daha sıkı bir şekilde denetim altında tutulabildiği, toplumun değişik sınıfları arasındaki ilişkilerin ekonomik ilişkiler dışındaki alanları da tanzim ettiği bir toplumsal düzen demekti. Geleneksel otoriter ilişkilerin süregittiği bu toplumsal yapıda sosyal hareketlilik çok kısıtlı boyutlarda olmakta ve muhafazakârların önemle üzerinde durdukları kavramlardan biri olan *istikrara* hâlel gelmemekte idi. Sınıflar arasındaki hiyerarşik yapının bozulmaması anlamına gelen bu istikrar ortamında alt sınıfların üst sınıflara duyacakları saygı da zedelenmiyor, toplumdaki din kurumlarının belirlediği ahlak kuralları sorgulanmıyordu. 19. yüzyıl boyunca tutucu sosyologların hemen hemen tüm zamanını işgal eden en önemli konu cemaat-toplum -yani, *gemeinschaft-gesellschaft*- ayrımıydı ve hemen hemen bütün sosyologlar, toplum içindeki düzenin muhafazası için cemaat yapısının tercih edilmesi üzerinde ısrarla duruyorlardı. Kapitalist toplumsal yapı öncesinin lonca ve benzeri örgütlenmelerinin ayakta tutulması, böyle bir cemaat yapısı için gerekliydi.

Cemaat yapısı, kendi içinde mütecanis grupların varlığı ile mümkün olacağından modern toplumun 'kozmpolit' olarak adlandırılabilir karmasık yapısı da korporatist düşünceye sahip olanlar tarafından şiddetle eleştirilmekteydi. 19. yüzyıl ve sonrasında Avrupa'da, 20. yüzyılda Türkiye'de görülecek olan azınlık karşıtı tutumlar ve özellikle Yahudi düşmanlığının temelinde cemaat yapısının bozulması endişesi yatmaktaydı. Özellikle kapita-

Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Yılı, büyük bir millî gurur tezahüratıyla kutlanırken, Cumhuriyet'in teknik ilerlemede attığı adımlar özellikle öne çıkmıştır. Çağın "makine" ve sanayi tutkunluğu, Türkiye'de de popüler modernleşme algısına ve Kemalist modernizme damgasını vurmaktadır. Ahmet Ağaoğlu'nun 1935'teki bir yazısındaki ifadesiyle "Türk alışverişe, hesaba, kitaba yaramaz" deyişinin boşa çıkarılması, Türk İnkılabı'nın esaslı övünçleri arasında yer almıştır.

list gelişmenin nedenleri ve Yahudi düşmanlığı konusunda akademik çalışmalar yapan ve hayatının son yıllarında Hitler rejimine destek veren Werner Sombart son derece önemli bir devlet sosyalisti akademisyen olarak Yahudi düşmanlığını son derece 'bilimsel' bir yöntemle savunmaktaydı (Krause, 1962). Ona göre, para işlerinde son derece başarılı olan Yahudiler toplumların kapitalistleşmesinde önemli rol oynamışlardı. İçinde yaşadıkları toplumların esas parçası olmayan bu azınlık, toplumların kapitalistleşmesini

hızlandırdığı ve cemaat yapısını çökertip yerine modern toplumun oluşmasını sağladığı için suçlanmalıydı (Sombart, 1962). Zaten 'cemaatin-dışı' olan bu azınlığın korporatist bir düzende yeri yoktu.

Cemaat yapısının egemen olduğu bir toplumsal düzende sınıf çelişkilerinin ve dolayısıyla sınıf çatışmasının yeri yoktu. Kapitalistleşmenin yol açtığı sınıf çelişkileri de, yine kapitalizmin dizginlenmesiyle ve denetim altına alınmasıyla, istikrarı bozmayacak düzeyde tutulmalıydı. Aşırı muhafazakâr ve korporatist düşünceleri sa-

vunanların iddia ettiği üzere, kapitalist ekonomi ve liberal toplumla birlikte oluşan liberal demokratik siyasal yapı korunması arzulanan cemaatçi yapıyı bozmakta ve toplumun kendi içinde çıkar çatışmalarıyla bölünmesini körüklemektedir. Dolayısıyla, liberal bir toplumsal oluşumun siyasal kurumu olan parlamenter yapı ile çok partili sistem korporatistler tarafından şiddetle eleştirilmekteydi.⁴ Bu eleştiri 19. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Almanya, Avusturya ve Fransa'da oldukça taraftar buldu.⁵ Akademik düzeyde parlamenter düzene en kapsamlı korporatist eleştiriye getiren Léon Duguit çok partili sistemin iyi bir temsil mekanizması olmadığını ve vatandaşların her meslek dalında kurulacak olan korporasyonlardan seçilmiş temsilcilerin oluşturacağı bir meclis aracılığıyla temsil edilmesinin daha hakkaniyetli olacağını savundu.⁶ Anayasa hukuku profesörü Duguit'nin yaptığı bu çağrı, 1922 sonrası faşist düzene geçen İtalya'da yankı buldu ve fikir babalığını yaptığı bu yeni anayasal yapı kendine İtalya'da kısmen de olsa yer edindi.⁷

TÜRKİYE'DE KORPORATİZM İLHAMI

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye politikasında aktif rol alanlar arasında, Fransa, Almanya ve İsviçre gibi ülkelerde eğitim almış olanların, korporatizmden çok fazla etkilenmiş olduklarını söylemek hiç de abartılı olmayacaktır. Bunda 'Batı düşmanlığı' olarak adlandırabileceğimiz olgunun payının da son derece yüksek olduğunu vurgulamamız gerekiyor. Aydınlanma Çağı düşünce sistemini sorgulayan Avrupalı bir entelektüel çevre 19. yüzyılın sonlarına doğru Batılı yaşam tarzı aleyhinde yoğun bir eleştiri kampanyası başlatmıştı.⁸ Aydınlanma Çağı'nın temel değerlerini sorgulayarak reddeden bu entelektüel ve yarı entelektüel çevre az gelişmiş ülkelerde oldukça ciddiye alındı. Bireyselleşme ve özgürleşmenin getirdiği

'ahlakî çöküntü'den kapitalist dünya ekonomisinin gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkarmış olduğu yeni sorunlara kadar uzanan son derece geniş bir yelpazede yürütülen bu eleştiri özellikle az gelişmiş ülkelerde 'emperyalizme karşı çıkış' gibi algılanan ama aslında Batı'da üretilmiş bir Batı düşmanlığından hiç de farklı olmayan bir radikal muhafazakâr konumu pekiştiriyordu.

Türkiye'de kapitalist ekonomik ilişkilerin yasal bir güvenceye kavuştuğu ve desteklendiği, siyasal hayatın ise liberal demokratik bir yapıyla yürütülmeye çalışıldığı 1908 Devrimi sonrası günlerde bireysel hak ve özgürlüklerin o zamana kadar görülmediği şekilde genişlemesi doğal olarak kapitalist ekonomik düzen ve liberal toplumsal oluşum aleyhindeki fikirlerin daha keskin bir biçimde tartışılmasına neden oldu.⁹ Çapı ve etkisinin sınırlı kalması nedeniyle sosyalist eleştiriye bir kenara bırakacak olursak, Türkiye'de 1908 Devrimi sonrası yeni düzen aleyhindeki söylemin radikal muhafazakâr ideolojide odaklandığını söylemek yanlış olmaz. Zaman zaman mutlakiyetçi rejimi yeniden ihya etme çabasında olan klâsik muhafazakârlarla da ittifak yapan bu görüş özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte söylemine açıktan açığa Batı düşmanlığını da kattı. Şiirleriyle Avrupa'daki Hıristiyan sosyalizminin İslâmî referanslara dayanan bir benzerini geliştiren Mehmet Akif Ersoy'un 'tek dişi kalmış canavar' olarak nitelediği Batı, Türkiye'de de yeni kapitalist düzenden hoşnut olmayanların rahatça hücum edecekleri bir hedef haline geldi.

Toplumsal dönüşümün temelinde ekonomideki dönüşümün yattığı görüşünün yaygınlaşması ile, ekonomik yapının kontrol altına alınması yönündeki çabalar önplana çıktı. Burada ilginç olan nokta Türkiye'de ortaya atılan bu fikirlerde çok da tutarlı bir yaklaşımın bulunmamasıydı. 19. yüzyıl sonunda Avrupa'da

gelişen korporatist düşüncenin temel çıkış noktasını kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması nedeniyle bozulmuş olan 'Eski Düzen'in yeniden kurulması fikri oluştururken, sorun Türkiye'de tartışıldığında bu eksen zaten varolmadığı iddia edilen kapitalist ilişkilerin ülkede yeşermesinin önüne geçmek eksenine kaydı. 'Anakronik' denebilecek bir şekilde, Türkiye'nin geri kalmışlığının nedeni olarak Türkiye ekonomisinin 19. yüzyıl başında geleceksel ekonomik yapılarını terk etmesi gösterilmekteydi. 1920'li yılların başında gerek iktidar bloğu içinde yer alan, gerekse iktidara dışarıdan entelektüel destek sağlayan çevrenin üzerinde önemle durduğu konu Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik sorunlarının kaynağında Tanzimat döneminde yapılan reformların yattığı iddiasıydı. Cumhuriyet'in kurulması aşamasında iktisat vekilliği yapan Mahmut Esat Bozkurt 20. yüzyılda Türkiye'nin ekonomisindeki aksaklıkların ve sorunların kaynağında 19. yüzyıl başında lonca sisteminden vazgeçilmiş olmasının yattığını iddia etmekteydi. Loncaların kaldırılmasıyla ekonominin üzerindeki denetimin zayıfladığını, üreticilerin serbest piyasa koşullarına terk edilmesiyle ekonominin kötüye gittiğini iddia eden Bozkurt için yapılması gereken, loncaların ihya edilerek hem ekonomik hem de toplumsal yapı üzerindeki denetimlerinin artırılması idi. Gerek Mahmut Esat Bozkurt gerekse 1920'li yıllarda yayımladığı *Meslek* ve *Halk Gazetesi* ile Muhiddin Birgen 20. yüzyılda Türkiye'nin Batı'ya karşı vereceği ekonomik savaşta mücadelenin korporatist metotla yürütülmesi gerektiğine kamuoyunu ikna etmeye çalışmışlardır.

KORPORATİF DÜZEN TASARILARI

Avrupa'daki düşünsel etkisine yukarıda değinilen Duguit'nin Türkiye'deki anayasal gelişmeleri etkilemek bakımından Ital-

ya'dakine benzer özel bir yeri vardır. Türkiye'de 'meslekî temsil' olarak çevrilen/bilinilen korporatist siyasal yapılanmayı ilkin Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İttihat ve Terakki Fırkası içindeki bir grup savunmuştur. Korporatif meclis düzeni hakkındaki bu görüşler ilk defa olarak Ali İhsan (İloğlu) tarafından ortaya atıldığından İttihat ve Terakki Fırkası yöneticileri tarafından değerlendirmeye değer bulunmadı ve İloğlu parti yönetimince dışlandı. İloğlu'nun teklifine göre, ekonomik ve siyasal yapı korporasyonlar esasına dayanılarak yeniden örgütlenecekti.¹⁰ Batı'daki radikal muhafazakâr korporatist düşünceden ithal edilen bu görüşe göre, toplumun sınıf çatışması ile bölünmesinin önüne geçmek amacıyla çıkarların çok partili bir sistemde olduğu gibi serbestçe temsil edildiği ve kamuoyu önünde çatışmaya girdiği bir düzen reddedilmeliydi. Yapılması gereken, işkollarını kendi içinde ayrı ayrı örgütlemek, aynı iş dalında çalışan işçi ve işverenleri tek bir çatı altında toplayarak ortak olduğu iddia edilen meslekî çıkarlarını bir uzlaşma ortamı içinde korumaktı. Liberal ve sosyalist düşüncede varlığı doğal kabul edilen çıkar çatışmasını temelden reddeden bu görüşe göre, uzlaşma ve dayanışma önplana alınmalı, bireysel ve sınıfsal çıkarların reddedildiği bu korporatif düzende çok partili hayata gereksinim duyulmayan bir siyasal ortam yaratılmalıydı.

Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru ortaya atılan ve sosyolojik boyutu da yine aynı dönemde Ziya Gökalp ve sonradan Cumhuriyet Halk Partisi içinde önemli bir rol üstlenecek olan Necmeddin Sadık (sonra: Sadak) tarafından tartışılan meslekî temsil projesi, 1920 yılında Meclis Ankara'da açıldığında yeniden gündeme getirildi. Bu sefer Kemalistler tarafından 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tasarısı tartışılırken gündeme getirilen proje, tam teşekküllü bir korporatif yapıya dayanan bir anayasal düzen ku-

rulmasını hedeflemektedir. Mahmut Esat Bozkurt, iktidar blogunun resmî yayın organı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yazdığı seri makalelerde, konunun ekonomik boyutu ile siyasal boyutu arasındaki ilişkileri ön plana çıkarıyor, bu bakımdan loncaların ihyası gereği üzerinde duruyordu. Korporatist bir toplum tasavvurunun temelinde yatan fikir, toplumun yönetiminin serbest iradelerin 'kaotik' etkisine terk edilmemesi, zorunlu ya da 'doğal' üyeliğe dayanan birtakım örgütler aracılığıyla yürütülmesi gerektiğidir. Bozkurt vd.'lerinin anayasal modeli çerçevesinde de, yeni tasarlanan siyasal yapının temel taşı korporatist bir meclis olacaktır. Bu meclisteki siyasal temsil, partiler aracılığıyla değil ülke genelindeki işkollarını temsil eden loncalar aracılığıyla yürütülecektir. Dolayısıyla, kapitalist ekonomik düzen öncesinin kurumu olan loncaların yeniden canlandırılması yalnızca ekonomik ve toplumsal açıdan değil, siyasal açıdan da son derece önemli görülmekteydi. Varolan meclisin yerine, tıpkı 1922 sonrası İtalya'da ve 1926 sonrası Portekiz'de kısmen gerçekleşeceği üzere, loncalar ve korporasyonlar şeklinde yeni baştan örgütlenecek olan ekonomik düzene paralel bir yeni meclis kurulmalıydı. Bu yeni yapıda değişik çıkarlar etrafında örgütlenmiş siyasal partilere ve bu partilerin girip yarışacağı seçimlere gerek kalmıyordu. Ya hiçbir partinin olmadığı ya da tek partili olduğu bir sistem tasavvur edilmekteydi. Ancak Kemalist yönetimin içinden Mahmut Esat Bozkurt ve Kemalistlere yakınlığıyla tanınan Muhiddin Birgen'in korporatizm lehine ısrarlı propagandasına rağmen, gerek Meclis içinde gerekse kamuoyunda büyük tepki gören tasarı sonunda reddedildi ve 1921'de yasalaşan *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu* klasik prensipler üzerine inşa edilmiş bir anayasa özelliğini korudu (Demirel, 1994; Özbudun, 1992).

Korporatizm lehine görüşler her ne ka-

dar Meclis içinde ve kamuoyunda reddedilse de, iktidarın mesleki temsil mekanizmasının oluşturulması ya da korporatif sistemin kurulması yönündeki çabalarını azaltmadı. Büyük tartışmalara yol açan bu çabalar esnasında, Ankara'da çıkarmaya başladığı *Tan* gazetesindeki muhalefeti ile yönetimi son derece rahatsız eden ve sonuçta siyasî bir cinayete kurban giden Ali Şükrü Bey, korporatif sistem aleyhinde en keskin ve kapsamlı eleştirileri dile getirmiştir (Demirel, 1996).

Korporatif projenin Meclis içinde ve kamuoyunda en fazla tepki toplayan iki noktasından birincisi, meclis yapısının radikal bir şekilde değiştirilmek istenmesi ve siyasal ağırlıklı bir meclis yapısından ekonomik ağırlıklı bir meclis sistemine geçilmesi çabasıydı. Bunun ilk sinyalleri anayasayı korporatif yönde değiştirmeye siyasal gücü yetmeyen yönetimin bu projeyi bir 'kongre' şeklinde gerçekleştirme çabası oldu. Tarihe 'İzmir İktisat Kongresi' olarak geçen kongre aslında her yıl toplanması planlanan bir iktisadî meclisin ilkinin oluşturacaktı.¹¹

İzmir İktisat Kongresi'nde iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt'un yaptığı konuşma korporatist bir düzende gerçekleştirilecek ekonomik yapı hakkında bilgi verirken uygulanacak ekonomik program hakkında da önemli ipuçları sunmaktaydı. Bozkurt konuşmasında şöyle demekteydi: "Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz. ... Ne 'Bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar,' mektebinden, ne de sosyalist, komünist, *etatist* veya himaye mekteplerinden değiliz. ... Yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben 'Yeni Türkiye İktisat Mektebi' diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal eylemeyeceğiz. Yeni Türkiye muhalelit bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadî teşebbüs kısmen devlet ve

kısmen teşebbüs-ü şahsî tarafından deruhte edilmelidir” (Boratav, 1974; Ökçün, 1971). Bu program İzmir’deki kongrede pek itibar görmeyen bir belge olarak kaldı ve kongreye davetli işveren grupları temsilcileri sonuç olarak liberal politikaların benimsenmesi yönünde oy kullandı. Korporatist projenin bu kongrede reddedilmesi, bu kongrenin sonraki yıllarda da düzenli bir şekilde toplanması fikrini fiilen ortadan kaldırmış oldu.

İkinci ve en az birincisi kadar önemli olan bir diğer itiraz noktası, 1923 yılında yapılacak seçimlerle ilgiliydi. Bu seçimlerde iktidardaki grubun dışında bir başka partinin seçimlere katılması istenmiyordu. Bu istek yine korporatist düzen tartışması içinde gerekçelendiriliyordu. Korporatist siyasal yapıda siyasal parti olgusuna zaten şüpheyle bakılıyordu, hele birden fazla partiye kesinlikle yer yoktu. Türkiye’de Tek Parti yönetimini meşrulaştırmak için geliştirilen söylem Batı’dakiyle kuramsal açıdan aynı temellere dayanmasına rağmen gelişmiş Batı ile az gelişmiş Türkiye arasındaki farklılıktan ötürü Batı’daki söylemden farklılaşır. Korporatist düşünce açısından Batı’daki sorun, kapitalizmin gelişmesi ve çok partili hayatın yerleşmesi sonucu toplumu böldüğü iddia edilen siyasal çıkar kavgasına son vermektir. Bu konuda Türkiye’deki korporatistlerin, özellikle de 1923 yılı başında kararlı bir şekilde tek parti üzerinde ısrar eden Ziya Gökalp’in savları Batı’dakinden farklıydı. Türkiye kapitalizm yolunda fazla mesafe kaydetmemiş bir ülke olması nedeniyle, toplum henüz Batı toplumu gibi çıkarları birbiriyle çatışan sınıflara bölünmemişti. Partilerin meşruiyet nedeni toplumdaki farklı sınıflara dayanmak olduğuna göre, toplumsal yapısı sınıflara bölünmemiş olan Türkiye’de farklı partilere de doğal olarak yer yoktu. Gökalp, böyle bir toplum yapısında tek bir partinin tüm vatandaşların ihtiyacını karşılayacağını düşünüyordu (Parla, 1993).

TEK PARTİ DÖNEMİNDE KORPORATİZM

Korporatist düşüncenin 1930’lu yıllarda en ateşli savunucu ve kuramcılarının biri olan Romen politikacı Mihail Manoilescu, tek parti kurumunun korporatist bir ekonomik düzenin üstyapısını oluşturan en önemli siyasal parçası olduğunu iddia ediyordu. Manoilescu’ya göre, nasıl ki 19. yüzyılda egemen olan ekonomik düzen liberal kapitalizm ve bu düzenle uyumlu siyasal üstyapı kurumu parlamenter çok partili sistemse, 20. yüzyılda da egemen olan ekonomik düzen korporatizm, siyasal yapı da tek partili bir düzen olacaktır. 1934 yılında yayımladığı ve *Le Siècle du Corporatisme* adını verdiği kitapta konunun ekonomik boyutunu irdelleyen Manoilescu, 1936 yılında yayımladığı *Le Parti Unique* kitabı ile de içinde Türkiye’deki Cumhuriyet Halk Partisi’nin de bulunduğu diğer tek partili korporatist rejimleri ele alıyor ve korporatist düzenin doğal parçası olarak gördüğü tek parti rejimini parlak sıfatlarla övüyordu (Manoilescu, 1934; Manoilescu, 1936; Manoilescu, 1941).

Türkiye’de 1923’ten başlayarak 1946 yılına kadar sürecek olan Tek Parti döneminde, 1923’te Ziya Gökalp’in ileri sürdüğü fikirlere benzer birçok fikir Tek Parti iktidarına meşruiyet sağlamak için tekrarlandı. Bunlardan belki de ideolojik olarak en etkili olanı, Türkiye’de üniversite sisteminin yeni baştan düzenlenerek korporatist düzenin gereklerine uydurulduğu 1933 yılından sonra her üniversite öğrencisinin almak zorunda olduğu ‘İnkılâp Tarihi’ ya da ‘Devrim Tarihi’ derslerinde okutulan metindi. Metnin yazarı, adı Tek Parti dönemiyle özdeşleşmiş olan Recep Peker’dir. Peker’in 1935 yılında basılan *İnkılâp Dersleri Notları* adlı kitabı korporatizmin en açık ve net savunmasını yapmakla kalmıyor, hem sosyalist ve komünist rejimlere, hem de ağırlıklı olarak kapitalist ekonomik düzene ve liberal de-

mokratik rejimlere son derece sert saldırılarda bulunuyordu. Peker'e göre, çok partili rejim ülkeleri bunalımlara sürükleyen, devlet yapısını zayıflatan ve genel olarak istikrarsızlığa yol açan bir sistemdi. 'Millî birlik ve beraberlik' ile 'millî egemenlik' kavramları etrafında kurguladığı tartışma ile Tek Parti rejimi arasında sıkı ilişkiler kuran Peker toplum içinde ortaya çıkabilecek çoksesliliği devlet açısından en büyük tehlike olarak görüyordu (Peker, 1935). Kitabın yazıldığı yıldan yarım yüzyıl sonra bile Peker'in kullandığı kavramlar çerçevesinde hemen hemen aynı tartışmaların bugün de liberal demokratik rejim aleyhtarları tarafından dillendirildiği dikkate alınırsa korporatist düşüncenin Türkiye'deki baskın siyasal söylemdeki yeri daha kolay anlaşılabilir.

Korporatist siyasal yapılar ne Türkiye'de, ne de bu politikaların Türkiye'den daha uzun süre egemen olduğu Portekiz ve İspanya gibi ülkelerde tam olarak uygulama alanına konulmuştur (Baudin, 1942). Meslekî temsil esasına dayanan bir 'ekonomik meclis' fikri her ne kadar kuramsal düzeyde tartışıldı ise de bu fikir Mussolini'nin yönetimi altındaki İtalya'da bile tam olarak uygulama alanına yansımadi.¹² Buna karşılık, Türkiye'de meslekî temsil esasına dayanan bir meclis fikrinin 1920 ile 1923 arasında tartışılıp reddedilmesi, bu fikrin terk edilmesi anlamına gelmedi. 1923 yılından başlayarak Kemalist yönetim yanlısı basında, özellikle de Türkiye'de korporatist ekonomik politikaların ateşli bir savunucusu olan Muhiddin Birgen'in çıkardığı *Meslek ve Halk Gazetesi*'nde, korporatif ekonomik meclis fikri çok ısrarlı bir şekilde savunuldu. Bu fikre destek olarak da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra liberal demokratik siyasal yapılara alternatif olarak birçok ülkede kurulması tartışılan ve bazılarında kurulan ekonomik meclisler gösterilmekteydi.¹³

Türkiye'de iktidarın bu konudaki ısrarlı çabaları, 25 Haziran 1927'de Âli İktisat Meclisi Kanunu'nu Meclis'ten geçirilmesiyle sonuç verdi. Yasaya göre, yirmi dört üyesi olan Âli İktisat Meclisi'nin fahri başkanı başbakandı. Altı ayda bir on beş gün için toplanması planlanan meclisin yirmi dört üyesinden biri silahlı kuvvetler mensubu, on biri iktisat erbabı, onikisi de sonradan hazırlanacak bir talimatnameye göre iktisatla ilgili çeşitli devlet kurumlarından seçilecek uzmanlar olacaktı. Âli İktisat Meclisi'nin toplantı gündemlerini ve programlarını başbakanlık tespit edecekti. Yasayla kendine verilen görevleri, hükümetçe hazırlanacak iktisadî kanun ve nizamname tasarıları hakkında mütalâa vermek, iktisadî mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli teklifler halinde hükümete sunmak, iktisadî ihtiyaçlarımız hakkında araştırmalar yapmak ve çeşitli iktisat akımlarını inceleyerek bunların Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye'ye etki derecelerini araştırmak olacaktı.¹⁴

Bu iktisat meclisi pek bir varlık gösteremedi. Özellikle İstanbul'daki iş çevrelerinin hiç de olumlu değerlendirmedeği bu proje Âli İktisat Meclisi'nin özel kesimden gelen üyeleri tarafından baltalandı ve ilk toplantısını ancak 1928 yılında yapabilen Âli İktisat Meclisi 1935 yılında ortadan kaldırılmak zorunda kaldı. Ancak, Âli İktisat Meclisi'nin lağvedilmesi de, korporatist projenin terk edildiği anlamında alınmamalıdır. Âli İktisat Meclisi'nin kurulma amacı Türkiye ekonomisini sıkı bir siyasal denetim altına almaktı. Sanayi alanında bu denetim 1933 yılında kurulan Sümerbank aracılığıyla sağlandı. Sümerbank'ın başına Âli İktisat Meclisi'nin başkanlığını yapan Nurullah Esat Sümer getirildi. Nurullah Esat Sümer korporatizme yürekten inanmış bir iktisatçıydı. Savaşın bitimine yaklaşıldığı ve Almanya'nın sonunun artık herkes tarafından görüldüğü 1945 yılı başlarında yayımladığı *Muasır İktisat Nizamı* adlı kiti-

bında Almanya örneği üzerinden giderek korporatist ekonomik politikaların çağdaş dünyada uygulanan en iyi ve doğru politikalar olduğunu savunabiliyor ve liberal ekonomik politikaların çöktüğünü iddia edebiliyordu (Sümer, 1945).

DEVLETÇİLİK Mİ, KORPORATİZM Mİ?

Türkiye'deki korporatist düzen tasavvurunda üzerinde en çok durulması gerekli noktaları ekonomik politikalar teşkil etmektedir. Korporatist yönelimler doğrultusunda siyasal ve sosyal yapıda gerçekleşmesi arzulanan değişikliklerin hepsi aslında ekonomik alanda yapılan veya yapılması planlanan değişikliklerle birlikte anlam ifade eden ve bir bütünün parçasını oluşturan şeylerdi. Türkiye ekonomik tarihi anlatılırken genel olarak 'devletçi' düzenlemelerin 1930 yılından sonra yapıldığı, bu yıla kadar liberal iktisat politikaları uygulandığı iddia edilir (Boratav, 1974; Boratav, 1988; Kepenek ve Yentürk, 1996; Keyder, 1993; Kuruç, 1987; Tezel, 1994). Halbuki, dikkatli bakıldığında, hemen 1924 yılından itibaren liberal iktisat politikalarından uzaklaşıldığı göze çarpar.¹⁵ 1927 yılında yasayla tüzel kişilik kazanan Âli İktisat Meclisi bu politikanın yalnızca bir cephesiydi.

Ekonomiyi liberal prensiplerden uzaklaştıran diğer ve daha önemli uygulamalar, Türkiye ekonomisinin tekeller aracılığıyla denetim altına alınması çabasında kendini gösterir. İlk olarak 'Müskirat İnhisarına Mütedair Kanun' ile 1924 yılı başlarında içki üretimi tekel altına alınmıştır. Çıkarılan geçici yasayla devlet fabrikaları kuruluncaya kadar özel teşebbüsün devlet denetimi altında üretim yapmasına izin verildikten sonra, 1 Haziran 1925'ten itibaren içkide tekel resmen yürürlüğe girdi. 22 Mart 1926 tarihli 'İspirto ve Meşrubat-ı Küliye İnhisarı Hakkında Kanun' ile de her türlü alkollü içkinin üretimi ve ithali devlet tekeline veril-

mekte ve bu tekelin kısmen veya tamamen bir anonim şirkete devredilmesine hükümet yetkili kılınmaktaydı. Bu yasayla sert alkollü içkilerin dışında kalan şarabın da üretim ve ihracı serbest olmakla beraber yurt içinde satışı devlet tekeline devredilmekteydi. 28 Mayıs 1927 tarihli 'Alkol İnhisarının İdaresine Dair Tarihli Kanun' ile de içki tekelinin bir anonim şirkete devrine imkân veren hüküm de kaldırılarak tekelin doğrudan devletçe idaresi zorunlu kılındı. Kibrit üretimi ve satışı da yine 1924 yılında çıkarılan bir yasayla tekel altına alındı. 2 Haziran 1929 tarihli 'Kibrit ve Çakmak İnhisarına Müteallik Kanun' ile de kibrit ve çakmak taşlarının üretimi, ithali ve satışı devlet tekeline verildi ve çakmak taşı ve kibrit yapmaya mahsus her çeşit makine, alet ve edevatın özel kişilerce ithali, üretimi, nakli, alım ve satımı yasaklandı. Yasa yürürlüğe girdiği tarihte özel kişilere ait olan makine ve tesisler İnhisar İdaresi'nce satın alınmaya başlandı. Satmak istemeyen kişiler makine ve tesislerini bir ay içinde ihraç etmeye mecbur bırakılmaktaydı (Wikander, 1979).

Tekel altına alınan son derece önemli bir tarımsal ürün, tütündü. 26 Şubat 1925 tarihli 'Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı' ile 1883 yılında kurulan ve halk arasında kısaca Tütün Rejisi olarak bilinen Müşterek-ül-Menfea Devlet-i Osmaniye Duhan Rejisi 4 milyon lira ödenerek satın alındı. Bu yasayla da iç tüketime mahsus tütün alımı, işletilmesi, tütün ve sigara üretimi ve satılması doğrudan doğruya devletçe gerçekleştirilecekti (Boratav, 1974). 1930 yılında çıkan Tütün İnhisarı Kanunu, tütündeki tekeli pekiştirdi. Özel kişilere yalnızca ihracat amacıyla yaprak tütün ticareti yapmak hakkı veriliyordu, ancak bu amaçla yapılan ticaret de devletin kontrolü altında tutulacaktı. Bu kanun Meclis'te görüşülürken muhalif milletvekilleri sorunu genel bir devlet müdahalesi-ticaret ser-

bestisi sorunu olarak ortaya koymuşlar ve Inhisar İdaresi'nin rekabeti karşısında tüccarın tutunamayacağını ileri sürmüşlerdir. Hükümetin teklifini savunan milletvekilleri ise fiyat dalgalanmalarından ve düşük fiyatlardan tütün tacirlerini sorumlu tutmuşlar ve devletin gerektiğinde güçlü bir alıcı olarak piyasaya girmesinin çiftçiye büyük yararlar getireceğini iddia etmişlerdir (Boratav, 1974).

1920'li yıllarda devlet tarımsal üretime dayalı bir başka sanayi dalını da tekel altına aldı. Bu, uzun yıllar boyunca uygulanacak olan şeker tekeliydi. Türkiye'de ilk şeker fabrikaları 1920'li yıllarda özel girişimciler tarafından Alpullu ve Uşak'ta kurulmuştu. Ancak, 5 Nisan 1925 tarihinde 'Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun' ile, şeker fabrikaları kurmak ve işletmek için hükümet izni gerekli hale getirildi. Hükümet, şeker fabrikalarına özel bazı imtiyaz ve

muafiyetler bahşetmeye yetkili kılınmaktaydı. Bu iki unsur, şeker endüstrisinde hem tekeli piyasaya şartları, hem de hükümet kararnamelemesine dayanan ölçüsüz teşvik ve ihsan dağıtma imkânları yaratmaktaydı (Boratav, 1974). 25 Ocak 1926 tarihinde çıkarılan 'Şeker Inhisarı Hakkında Kanun' ile şeker ithalatını tek elde toplamak için tekel kuruldu ve bu imtiyaz İş Bankası'na verildi. Alpullu ve Uşak fabrikaları İş Bankası'na devredilerek bu bankanın Türkiye'deki tüm şeker fabrikalarının sahibi olması sağlandı (Bayar, 1939: 174). Bu yasa hükümlerine göre, kurulmuş fabrikalarda üretilen şekeri satın almaya devlet mecbur tutulmaktaydı. Nihayet, 1935 yılında yapılan yeni bir düzenlemeyle Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kuruldu ve Sümerbank, İş ve Ziraat Bankaları eşit derecede hissedar olarak şeker tekeli işletmeye başladılar.

Devletin, özel girişimcinin faaliyet alanını daraltan ve bazı alanlardan bütünüyle el çektiren uygulamalarından bir diğeri, 14 Nisan 1925 tarihli 'Liman İşletmeler Inhisarına Dair Kanun' ile liman tekeli kurulmasıydı. 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe giren ve Türk karasularında yabancıların Türk limanları arasındaki deniz ulaştırmacılığı hakkını sona erdiren Kabotaj Kanunu, aynı zamanda özel teşebbüsü de bu haktan yoksun bırakarak deniz taşımacılığı hakkını tekel yetkisiyle birlikte Seyr-ü-Sefain İdaresi'ne verdi.

Bu örnekler ve 22 Nisan 1925 tarihli 'Ticaret ve Sanayi Odaları Hakkında Kanun' ve 27 Eylül 1925 tarihli 'Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi' ile Türkiye'deki bütün ticaret ve sanayi odalarının özerkliklerine son verilerek devlete bağlı birer kurum olarak çalıştırılmaya başlanması, Türkiye'de genellikle 'devletçilik' olarak adlandırılan korporatist iktisat politikalarının 1930'lu yıllardan çok önce uygulamaya konulduğunun birer kanıtıdır. Kısaca, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, daha Cumhuriyet ilan

Kadınların kamusal alandaki varlığını meşrulaştıran Kemalist devlet feminizmi, bu varoluşu, belirli görevleri (başta "iyi" annelik) vurgulayarak ve cinsiyetsiz bir kimliğe zorlayarak ataerkil bir kayıt altına almıştır.

edilmeden önce kamuoyuna bizzat İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt tarafından da açıklandığı üzere, liberal bir ekonomik düzenden Meclis içi ve dışı muhalefet kırılabilirdiği ölçüde uzaklaşmıştır. 1929'daki Büyük Bunalm'dan sonra ise çok daha açık bir şekilde korporatist politikalar gündeme gelecektir (Tekeli ve İlkin, 1977).

KORPORATİZM VE OTARŞİK ÖZLEMLER

264

Korporatist düzen, serbest ticarete temelden itirazı olan bir düşünceydi. Bu bakımdan, liberal iktisat politikalarının dış ticareti ilgilendiren kısımları da korporatist düşünce tarafından sürekli eleştiri almıştır (Manoilescu, 1929). Oldukça durağan bir ekonomik yapı öngören ve kapitalist mantığın "doğal" olarak varsaydığı "sınırsız ihtiyaç" prensibini reddeden korporatizm, kapitalizm öncesi cemaat yapılarında olduğu farz edilen ekonomik yapıyı yeniden ihya etmenin bir şartı olarak da ekonominin kendi kendine yeter olmasını, tüm ihtiyaçların yerel ekonomi tarafından karşılanmasını öngörmekteydi. Bu, kısaca, *otarşik* bir ekonomik yapı demektir. Korporatist modele göre, bir ülkenin kendi sınırları içinde kendi tüketeceği bütün malları üretebilmesi ve bunun sonucu olarak da herhangi bir dış kaynağa ihtiyaç duymaması, dışa bağımlı olmaması gerekmektedir. Ancak çok gerekli görülen malların ithaline ve bunları karşılayacak oranda bir ihracata müsaade edilmeliydi. 1929 yılında patlak veren *Büyük Bunalm*, yalnızca Türkiye'de değil korporatist özlemlerin yeşerdiği bütün ülkelerde, bu özlemlerin gerçekleşmesi için sonuna kadar değerlendirilen bir fırsat olmuştur.

Kapitalizm üretimin sürekli arttığı ve tüketimin teşvik gördüğü bir düzendi. Halbuki korporatizm yanlıları için, ideal olan, fazla ve gereksiz tüketimin önlenmesi idi. Kapitalizm öncesi bir dünyanın

tüketim aleyhindeki değer yargıları devletin benimsediği bir politika olunca tüm korporatist ülkeler gibi Türkiye'de de tüketimi ve üretimi sınırlayıcı kararlar ve bu kararları kamuoyuna benimsetmek için geliştirilen propaganda teknikleri uygulamaya konuldu. 'Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası' olarak kutlanan günler, topluma tüketim alışkanlıklarının ve serbest ticaretin ülke çıkarları açısından mahzurlarının aşılmasına vesile oldu. Kendi yağıyla kavruken, kendi kendine yeten bir iktisat yaratma çabası ülke ekonomisinin işleyişini belirleyen öncelikler arasına girdi. İhracat ve ithalata getirilen yasaklarla 1930'lu yıllarda daralan dış ticaret hacmi, ekonomik başarının simgesi olarak sürekli vurgulanan bir gösterge oldu (Toprak, 1998).

Türkiye açısından, kendi kendine yeten bir ülke olmanın yolu 'üç beyazlar' olarak adlandırılan ürünlerin ülke sınırları içinde üretim ve tüketiminden geçiyordu. Yeterli buğday ve şekerin Türkiye'de üretilip tüketilmesi, ihtiyaca yetecek kadar tekstil ürününün yine Türkiye'den karşılanacak pamuk ile dokunması, resmen 'devletçi' olarak adlandırılan korporatist politikaların en önemli öncelikleri idi (Tekeli ve İlkin, 1977; Tekeli ve İlkin, 1982). Özellikle buğday üretimi ve tüketimi açısından bakıldığında, kendi kendine yeterli olma projesinin hemen hemen aynı gerekçelerle Mussolini İtalyası'nda ve Salazar Portekizi'nde de uygulanmaya konulduğunu ve bu ülkelerde hedeflenen otarşik ekonominin önemli bir unsurunu oluşturduğunu belirtmek gerekiyor.¹⁶

Dünya çapındaki ekonomik bunalımın aşırı üretimden kaynaklandığı gibi bir sav ileri süren Şevket Süreyya Aydemir ve benzeri korporatizm yanlısı ekonomi bürokratları açısından, Türkiye'nin de böyle bir tehlikeye maruz kalmaması için üretimi en ince ayrıntılarına kadar planlaması gerekmektedir. Bu planlama, tarımda nerede ne kadar ekim yapıp hangi fi-

yattan nerede pazarlanacağı konusunda başlayıp sanayide hangi sektörün ne kadar üretim yapacağı, bunu hangi fiyattan kime, hangi koşullarda satacağına kadar alınacak tüm kararların merkezî devlet otoritesi tarafından belirlenmesi anlamına geliyordu (Jordan, 1939).

1930'lu yıllardan başlayarak tarımda Toprak Mahsulleri Ofisi, sanayide Sümerbank ve madencilik alanında da Etibank Türkiye'deki modern ekonominin tüm kurum ve kuruluşlarını denetim altında tutan yapılar olarak uzun yıllar varlıklarını sürdürdüler (Acun, 1947; Özbek, 1938; Paklar, 1961). Korporatist politikaların uygulama araçları olarak kurulan bu devlet kurumları ülke çapında malların fiyatlarını ve satış miktarlarını serbest piyasa mekanizması dışında geliştirdiler. 1930'lu ve 1940'lı yıllar boyunca sanayi üretimini denetimi altında tutan devlet, üretimi artıracığı ve kendisiyle rekabet edebileceği endişesiyle özel teşebbüsün, örneğin dokumacılık alanında, yeni fabrikalar açması şöyle dursun, elindeki fabrikaları yenilemesine, geliştirmesine ve kapasitelerini yükseltmesine çıkarmış olduğu yasa ve kararnamelerle engel oldu.¹⁷ Bu politika o kadar başarılı oldu ki, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan eskisine oranla daha küçülmüş bir ekonomik yapı ile çıkmakla kalmadı, aynı zamanda tarımsal üretimdeki payını sanayi lehine büyüterek daha az sanayileşmiş bir ülke haline geldi.¹⁸

KOOPERATİFLER VE KORPORATİZM

1933 yılında bankacılığın yeniden düzenlenmesi ile de Türkiye'de özel sektörün bankacılık alanındaki faaliyetleri daraltıldı ve yerel bankacılık bir devlet politikası olarak köstaklenerek özel bankacılığın tüm bankacılık içindeki payı düşürüldü.¹⁹ Yatırımcıların ihtiyacı olan kredilerin böylece yerel kaynaklardan karşılanması engellendi. Ayrıca, yerel bankacılı-

ğın bilinçli bir şekilde yok edilmesiyle uzun vadede kredi işlerinin merkezî otorite dışında örgütlenmesinin önüne geçilmiş oldu. Yerel bankacılıktan boşalan yerin devlet denetimi altında kurulan kooperatifler tarafından doldurulması korporatist ve devletçi uygulamaların bir başka ayağını oluşturdu. Kooperatifler dağıttıkları krediler ve ellerindeki diğer yetkilerle tarımsal üretici ve esnaf üzerinde onları denetim altına alan bir mekanizma oluşturdular (Atasagun, 1934; Atasagun, 1940; Atasagun, 1943).

Kooperatifçilik hareketi 19. yüzyıldan beri kapitalizme karşı korporatist denilebilecek bir direnmenin önemli bir ayağını oluşturmaktaydı. Büyük işletmelerin ortaya çıkması ve fabrika üretiminin genel ekonomik yapı içinde egemen olmaya başlamasıyla birlikte kooperatifçilik hareketi de Avrupa'nın değişik ülkelerinde önem kazandı. Kooperatifçilik hareketi bir bakıma özel mülkiyet haklarına tecavüz etmeden modern kapitalist işletmelere karşı direnmenin yoluydu. Kapitalizm öncesi esnaf yapısını korumayı amaçlayan kooperatifçilik hareketi bu anlamıyla da korporatist ekonomik projede önemli bir yer işgal etmekteydi. Türkiye'de bu anlamıyla kooperatifçiliği, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşıtlığıyla tanınan Ahmet Cevat Emre fikir planında gündeme getirmiştir. Kooperatifçiliğin tarihini anlattığı *Iktisadda İnkılâb* adlı kitabı Türkiye'de bu konuda yayımlanmış ilk kitaptır (Emre, 1912).

Kooperatifçilik akımı 1923'ten sonra devlet sosyalizmini benimsemiş aydınlar arasında oldukça yaygın bir şekilde tartışıldı (İleri, 1931). Mesleki temsil konusunda en ısrarlı kimselerden biri olan Muhiddin Birgen aynı zamanda çok ateşli bir kooperatifçi olarak 1930'lu yıllarda kooperatiflerin kurulması ve yönetiminde de çalıştı. Korporatist bir tasavvur çerçevesinde kooperatifçilik, özellikle küçük

tarım işletmelerinin devlet denetimi altında zorunlu olarak katılmaları gereken birlikler haline getirildiklerinde tarımsal üretimde hemen hemen her türlü kontrolün gerçekleştirilmesine olanak sağlanmaları bakımından devletin önemle üzerinde durduğu bir konu oldu. Kooperatifçilik özlemi ve kooperatifçiliğin yaygınlaştırılarak geliştirilmesi talebi 1920'lerden bugüne kadar Türkiye'deki radikal sağın söyleminde de daima yer bulmuştur.

Özellikle devlet denetimi altında kooperatifleşme kırsal alanda korporatist bir toplum yaratmanın en önemli araçlarından biriydi. 1930'lu yıllarda 'Köycülük' adı verilen hareket, köy hayatıyla yakından uzaktan ilgisi olmayan korporatist düşünce sahiplerince geliştirildi. Bu, yönetici kadronun, kırsal hayatın sorunlarına gerçekçi çözümler üretmekten çok korporatist düzende sağlanacak istikrarlı ve durağan yaşantının kentsel

alanlar dışında nasıl sağlanabileceği üzerine kafa yordduğu bir proje idi. Halkçılığın köye ve kırsal yapıya bakış açısı genellikle 'milletin efendisi' olarak yüceltilen köylünün nasıl kapitalist bir üreticiye dönüştürülmeden ve pazar ekonomisine eklemellenmeden köyde tutulabileceği sorunsalı etrafında şekillenmekteydi. 1930'lu yıllar boyunca amaçlanan, Türkiye'de küçük köylülüğün yaygınlaştırılması oldu.²⁰ Bu amaçla sürekli olarak gündeme getirilmeye çalışılan, ama siyasal yapıdaki güç dengeleri nedeniyle bir türlü tek partili Meclis'ten çıkarılamayan 'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' on beş yıla yakın bir zamandır durduğu raftan ancak 1945 yılında indirilip büyük bir zorlamayla yasalaştırılabildi.²¹ Çıkarılan bu yasa, bir bakıma, kurulmasına vesile olduğu Demokrat Parti ile korporatist düzenin siyasal yapısının çökmesine neden olacaktı.²² □

DİPNOTLAR

- 1 Ascher, Abraham (1963), "Professors as Propagandists: The Politics of the Kathedersozialisten," *Journal of Central European Affairs*, 23, s. 282-302.
- 2 Hayward, Jack Ernest Shalom(1960), "Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit, I" *The Sociological Review*, Yeni Seri, 8/1 (Temmuz), s.17-36; Hayward, Jack Ernest Shalom(1960), "Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit, II" *The Sociological Review*, Yeni Seri, 8/2 (Aralık), s.185-202.
- 3 Schapiro, J. Salwyn (1945), "Pierre Joseph Proudhon, Harbinger of Fascism," *The American Historical Review*, 50/4 (Temmuz), s. 714-737; Douglas, Dorothy W. (1929), "P. J. Proudhon: A Prophet of 1848. Part I: Life and Works," *American Journal of Sociology*, 34/5 (Mart), s. 781-803; Douglas, Dorothy W. (1929), "P. J. Proudhon: A Prophet of 1848. Part II," *American Journal of Sociology*, 35/1 (Temmuz), s. 35-59.
- 4 Frantz, Constantin (1862), *Kritik aller Parteien* (Berlin: Ferdinand Schneider); Gooch, Robert K. (1927), "The Antiparliamentary Movement in France," *The American Political Science Review*, 21, s. 552-572.
- 5 Bowen, Ralph H. (1971 [1947]), German Theories of the Corporative State with Special Reference to the Period 1870-1919 (New York: Russell and Russell); Boyer, John W. (1981), *Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement, 1848-1897* (Şikago: University of Chicago Press); Boyer, John W. (1986), "The End of an Old Regime: Visions of Political Reform in Late Imperial Austria," *The Journal of Modern History*, 58, s. 159-193; Boyer, John W. (1995), *Culture and Political Crisis in Vienna: Christian Socialism in Power, 1897-1918* (Şikago: University of Chicago Press); Elbow, Matthew H. (1966 [1953]), *French Corporative Theory, 1789-1948: A Chapter in the History of Ideas* (New York: Octagon Books, Inc.) Johnston, William M. (1972), *The Austrian Mind: An Intellectual and Social History, 1848-1938* (Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press)
- 6 Douglas, Paul H. (1923), "Occupational Versus Proportional Representation," *American Journal of Sociology*, 29/2 (Eylül), s. 129-157; Grimm, Dieter (1973), *Solidarität als Rechtsprinzip: Die Rechts- und Staatslehre Léon Duguits in ihrer Zeit* (Frankfurt am Main: Athenäum Verlag); Laborde, Cécile (1996), "Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and

- the Crisis of the State (1900-25)," *History of European Ideas*, 22, s.227-244.
- 7 Schneider, Herbert Wallace (1927), "Italy's New Syndicalist Constitution," *Political Science Quarterly*, 42, s.161-202.
- 8 May, Henry F. (1956), "The Rebellion of the Intellectuals, 1912-1917," *American Quarterly*, 8/2 (Yaz), s. 114-126. Herman, Arthur (1997), *The Idea of Decline in Western History* (New York: Free Press)
- 9 Toprak, Zafer (1977), "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık," *Toplum ve Bilim*, No.1 (Bahar), s.92-123; Toprak, Zafer (1977), "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu," Reşat Kaynar (Der.), *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1923-1938* (İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını) içinde, s.13-31.
- 10 Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1977b), "[Kör] Ali İhsan [İloğlu] Bey ve Temsil-i Meslekî Programı," Reşat Kaynar (Der.), *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1923-1938* (İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını) içinde, s.283-357.
- 11 Finefrock, Michael M. (1981), "Laissez-Faire, the 1923 İzmir Economic Congress and Early Turkish Developmental Policy in Political Perspective," *Middle Eastern Studies*, 17, s.375-392; Ökçün, A. Gündüz (1968), "1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar," *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23/1 (Mart), s.53-100; Ökçün, A. Gündüz (1971), *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar*, İkinci Baskı (Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını)
- 12 Robson, William Alexander (1930-1935), "Functional Representation," Edwin R. A. Seligman ve Alvin Johnson (Der.), *Encyclopaedia of the Social Sciences* (New York: The Macmillan Company) içinde, 6, s.518-523.
- 13 Lederer, Emil (1930-1935), "National Economic Councils," Edwin R. A. Seligman ve Alvin Johnson (Der.), *Encyclopaedia of the Social Sciences* (New York: The Macmillan Company) içinde, 11, s.192-197; Lindner, Elli (1932), *Review of the Economic Councils in the Different Countries of the World* (Cenevre: League of Nations, Section of Economic Relations); Lorwin, Lewis Levitzki (1931), *Advisory Economic Councils* (Washington, D. C.: The Brookings Institution)
- 14 Koraltürk, Murat (1996), "Âli İktisat Meclisi, 1927-1935," *Ekonomik Yaklaşım*, 23/7 (Kış), ss.47-64.
- 15 Arol, F. Hasan (1998), *The Proceeding of the Turkish Economy during 1923-1930: Definition of an Illiberal Decade* (Ankara: ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek İktisat Tezi)
- 16 Cohen, Jon S. (1979), "Fascism and Agriculture in Italy: Policies and Consequences," *The Economic History Review*, Yeni Seri, 32, s.70-87; Corner, Paul (1979), "Fascist Agrarian Policy and the Italian Economy in the Inter-War Years," John Anthony Davis (Der.), *Gramsci and Italy's Passive Revolution* (Londra: Croom Helm) içinde, s.239-274; Cotta, Freppel (1937), *Economic Planning in Corporative Portugal* [Marcello Caetano'nun önsözleriyle] (Londra: P. S. King and Son, Ltd.); Salvemini, Gaetano (1931), "Mussolini's Battle of Wheat," *Political Science Quarterly*, 46, ss.25-40.
- 17 Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1987), "Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 14, s.1-48; Wälstedt, Bertil (1980), *State Manufacturing Enterprise in a Mixed Economy: The Turkish Case* (Washington, D. C.: The World Bank/Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University Press)
- 18 Eldem, Vedat (1946-1947), "Türkiye'de Sanayileşme Hareketi," *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 8, s.46-71.
- 19 Silier, Oya (1975), "1920'lerde Türkiye'de Millî Bankacılığın Genel Görünümü," Osman Okyar ve H. Ünal Nalbantoğlu (Der.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri; Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları) içinde, s.485-533.
- 20 Birtek, Faruk (1985), "The Rise and Fall of Etatism in Turkey, 1932-1950: The Uncertain Road in the Restructuring of a Semiperipheral Economy," *Review*, 8/3 (Kış), s.407-438; Birtek, Faruk ve Çağlar Keyder (1974-1975), "Agriculture and the State: An Inquiry into Agricultural Differentiation and Political Alliances: The Case of Turkey," *The Journal of Peasant Studies*, 2, s.446-467.
- 21 Barkan, Ömer Lütfi (1943), "Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri," *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 4/4 (Temmuz), s.453-554; Barkan, Ömer Lütfi (1944-1945), "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai bir Reformun Ana Meseleleri," *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 6/1-2 (Ekim-Ocak), s.54-145.
- 22 Keyder, Çağlar ve Şevket Pâmur (1984-1985), "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler," *Yapıt*, No.8 (Aralık-Ocak), s. 52-63.